

DOI: 10.21005/pif.2019.37.D-03

RIVER IN THE MARGINS? CONTEMPORARY DEVELOPMENT OF RURAL RIVERSIDE AREAS. AN EXAMPLE OF THE MIDDLE WIEPRZ

RZEKA NA MARGINESIE? O WSPÓŁCZESNYM ZAGOSPODAROWANIU WIEJSKICH TERENÓW NADRZECZNYCH. PRZYKŁAD ŚRODKOWEGO WIEPRZA

Dawid Soszyński

Dr

Author's Orcid number: 0000-0002-3071-7008

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Architektury Krajobrazu

ABSTRACT

In reference to the popular trends of *returning rivers to cities*, this paper presents the characteristics and specificity of relations between a river and rural settlement. Based on an inventory of development of riverside areas along a hundred kilometers long section of the Wieprz River, the article presents answers to the questions who, for whom, where, and how particular places and objects are implemented, describing the intensity of relations and character of human activity on rivers.

Key words: riverside spaces, Wieprz River, river tourism, rural public places, development of rural areas.

STRESZCZENIE

Nawiązując do popularnych trendów *przywracania rzeki miastom*, w niniejszej pracy zaprezentowano charakterystykę i specyfikę relacji rzeka – wieś. W oparciu o inwentaryzację zagospodarowania terenów nadrzecznych na stu-kilometrowym odcinku rzeki Wieprz, przedstawiono tu odpowiedzi na pytania kto, dla kogo, gdzie i w jaki sposób zrealizował poszczególne miejsca i obiekty, ukazując tym samym intensywność związków i charakter aktywności człowieka nad rzeką.

Słowa kluczowe: przestrzenie nadrzeczne, rzeka Wieprz, turystyka rzeczna, wiejskie przestrzenie publiczne, zagospodarowanie terenów wiejskich.

1. INTRODUCTION

It is commonly believed that rivers in Poland slowly return to the awareness of residents, and complement the landscape of riverside municipalities. They are also a subject of interest of many researchers, as evidenced not only by the abundance of related publications, but also by their broad thematic scope. Next to hydrobiological and hydrotechnical issues, they also cover those related to architecture, urban planning, transport, recreation, nature, landscape, or social life. The slogan promoting *turning faces of cities towards rivers* does not only function in scientific discussions any more, but it has become common among residents, and reached many self-governments that began implementing it in their municipalities [20,1].

The renaissance of rivers is evident in the development of tourism. It largely results from the vicinity of rivers to places of residence of many potential tourists. Such location permits practicing tourism not only during holidays, but also on weekends or on a daily basis, in accordance with the trends of development of so-called *proximity tourism*, i.e. tourism in the vicinity of the home, where the division into tourists and local residents is obscured [9]. On the other hand, the popularity of rivers results from the search of an alternative for mass (and primarily passive) beach recreation at the seaside and on lakes. Rivers, not affected by intensive tourism infrastructure, offer new possibilities of development of alternative forms of tourism involving intimate contact with nature, difficult to achieve in popular seaside or lake district holiday resorts [15].

The general tendency is therefore a change in the role of rivers from purely economic to aesthetic and integrative one [21]. The ecological functions of rivers are increasingly frequently emphasized, in the context of nature protection and proper water management, as well as improvement of the quality of human life. Many examples of development of riverside areas reflect the tendencies by returning rivers to nature (renaturalization, increase in retention, establishment of buffer parks, etc.), or familiarizing residents with rivers through urban planning and revitalization of river banks [8]. Such measures translate into economic benefits, for example through an increase in the value of real estate located along rivers, in the vicinity of canoe harbors or riverside parks [8,17]. In cities, the health aspect resulting both from the presence of riverside recreation areas [2] and from the positive effect of the river valley on the microclimate of the city is particularly emphasized [8,7]. Many authors also stress the intangible aspect of relations of man with the river, functioning in the awareness of residents as a place of important events, a childhood memory, source of local traditions, source of regional identity, or even national symbol [19,3].

How is this vast potential of rivers used in Poland? To what degree is the described change in the approach to rivers manifested in modern development of riverside areas? W. Kałamucka [10] describing the section of the Vistula River in the Lublin Region emphasizes its uneven tourist development focusing exclusively on the vicinity of Kazimierz Dolny. P. Górski [6] in his analysis of tourist inland waterways in Poland points to enormous gaps in tourist infrastructure practically in all locations with the exception of the Great Masurian Lakes. K. Przepiera and M. Rudnicka [18] in the description of relations of the Rogalinek village with the Warta River cite residents who reminiscent with sentiment on former life at the river contrasting with modern lack of activity at the water. The description of the relations of the town of Łęczna with the Wieprz River flowing through the town by S. Bernat [3] also ends with a constation on the lack of activities in the riverside space and wasted opportunity for integration of residents.

Such negligence can result from both technical and legal difficulties in the development of riverside areas, and small demand for such development [6], or at least from insufficient pressure on the part of residents and environments demanding new *opening to rivers* on self-governments and institutions administering riverside areas. Rivers seem to be still treated instrumentally in Poland, as a source of water and energy supply, flood threat, or in the best case as a tourist attraction. The *technical* approach to river regulation domi-

nant in water management [23] causes their separation from the surrounding ecosystems, but also from local communities. A complex and long-term concept for rivers is required, considering their ecological, social, and symbolic role [14].

Such an approach is beginning to appear in some regions and circles, resulting in both successful implementations and complex plans for the future. Examples include the revitalization of the Bydgoszcz Water Node [16], development of the Biała River valley in Białystok [8], or multi-aspect measures in the scope of the *Vistula district* in Warsaw [4]. Interesting projects also concern the section of the Wieprz River described in the paper. They include single proposals involving e.g. establishment of a vantage point on the edge of the valley [13], and more complex concepts such as development of riverside areas in the town of Łęczna and their integration with the existing system of public spaces [12].

It turns out, however, that a large majority of the discussed issues (both research problems and development projects) concerns urban sections of rivers. Interest in sections outside urban areas particularly concerns hydrotechnical, ecological, or recreational issues that also mainly refer to residents of cities. Studies concerning spatial relations of rural areas with rivers and the role of rivers in the social life of villages are scarce. Therefore, our approach to rivers (particularly in their social aspect) is very urban-oriented. For residents of rural areas, constituting approximately 40% of the population of Poland, the disturbing situation can result in the negligence, or perhaps also wastage of the vast potential of rivers and the role they can play in the integration of local communities and development of the identity of riverside municipalities.

This article is an attempt to fill this gap, and presents the results of studies on the development of riverside areas, illustrating the phenomenon of turning the village of eastern Poland *towards the rivers*.

Man develops the surrounding space in accordance with own needs and expectations. Human activities give physical space a social dimension. Research on the effects of the activity largely permits the determination of the current image of the cultural space of the river, its importance for people, and its place in the life of residents of the region. The paper presents the development of a medium-sized river flowing through the rural areas of the Lublin Region. The type and spatial distribution of forms of development is determined along with the creators and addressees of the implemented objects. The landscape aspect of the river's development is also considered based on the comparison of investments of self-governments and private investors with arbitrary and informal activities. The obtained results permitted the determination of the current role of the river in the life of the rural community, and an approximate image of human activity along the river.

2. METHOD

The research covered a hundred kilometer long section of the Wieprz River in its middle course from Jaszczów to Wola Skromowska. It is a medium-sized river flowing through moderately populated rural areas of the Lublin Voivodeship (East Poland), with a typically agricultural character. Over the described section, in the vicinity of the river, two powiat cities are also located, namely Łęczna and Lubartów (with a population of 18800 and 22600 residents, respectively). In physiographic terms, the analysed section of the Wieprz River valley is located in Polesie Wołyńskie, the Lublin Upland, and the South Podlasie Lowland.

The characteristics and assessment of the state of development of the river were based on a detailed inventory of all *elements of development* (i.e. *places* and *objects*) located directly at the water, along the hundred kilometer section of Wieprz. Observations were conducted from the water surface. Therefore, only objects located directly at the river or evidently related to it were recorded. The inventory was performed in the summer season 2016. For each object, its type (pier, fishing stand, beach, information board, bank en-

forcement, etc.) was determined, as well as categories of entities implementing the object (public institutions, private owner, informal arbitrary initiative), and the alleged group of users (anglers, canoers, farmers, etc.). Each object was also ascribed importance, whereas it primarily concerned social importance, i.e. the role a given object plays in the life of residents or visitors. The assessment concerned the physical magnitude of a given object, costs and time necessary for its implementation, but also the range of social influence and importance for users as a space for meetings and recreation. The importance of objects and places was determined on a five-point scale (1-lowest, 5-highest). The assessment was discretionary and certainly involved high degree of subjectivism, but it was necessary for the presentation of the actual image, and proved sufficient for obtaining of such an image. In some cases, for the determination of entities implementing particular objects, the inventory was supplemented with information obtained from communes or residents of the surrounding villages. As a result of the works, information on what, for whom, who, where, and how is implemented in the riverside space of the middle Wieprz was collected.

3. RESULTS

3.1. What? Types of elements of development of the riverside space

All elements of development existing on the middle Wieprz River can be divided into 4 main groups. The first group includes all kinds of **simple structures facilitating access to the river**. They are particularly *piers* of different sizes (Fig. 1), sometimes consisting of several planks fastened to a fallen tree-trunk (Fig. 2), and sometimes constituting sturdy wooden structures with rails. *Fishing stands* are also abundant, i.e. evident bank enclosures (with debris, fascine, straw, etc.) cleared of high vegetation, often equipped with chairs or benches, and exceptionally also with simple roofings protecting the angler against rain and wind (Fig. 3). A rare way of facilitation of access to the river are *steps* and *ladders*, located in places of steep edges of the valley reaching the river channel. In places with gentler slopes, different types of *footpaths to the water* and *picnic areas* occur, without considerable elements of development, but constituting evidently used and maintained riverside spaces, sometimes with single, additional facilities such as a bonfire pit, stumps for sitting, benches, information boards, mowed grass, or cleared bushes.

Fig. 1. Remnants of a fishing pier in Serock. Source: author

Ryc. 1. Resztki pomostku wędkarskiego w Serocku. Źródło: autor

The second group of elements of development covers **recreational places with a more complex form of development**. It includes *typical recreation areas* as well as *beaches* and *canoe harbors*. The most common facilities in such places are gazebos, tables and

benches, piers, and bonfire pits. Swings or sports fields occur more seldom. They are usually places with mowed grass. Many of the recreational areas existing on the Wieprz River were implemented by private investors on their plots. These type of spaces are usually characterized by the presence of a fence and the accompanying maintained greenery. Barbecues, gazebos, terraces, boats, and slips for launching boats are often encountered. In this group, however, there are also places created in an informal way (Fig. 4). A specific type of recreational places are *canoe harbors*, dedicated to a particular group of users, but in reality used in a way similar to the other recreational areas. The canoe harbor itself is often only an addition to a more developed recreational space. *Beaches*, i.e. areas dedicated to bathing, developed only in scarce cases on Wieprz. Unfortunately, sandy natural beaches practically ceased to appear on Wieprz spontaneously. This means that the provision of a sandy access to the water usually requires the supply of a high amount of sand from external sources. Such measures were undertaken in only two municipalities along the analyzed river section (Lubartów and Kijany - Fig.5). The most developed recreational spaces are located in municipalities where riverside spaces (including canoe harbors) are combined with the commune park (Serniki - Fig.6) or school-owned sports and recreational areas (Jaszców - Fig. 7). Both villages are the only examples of complex and attractive development of riverside public space integrating the municipality with the river along the described hundred kilometer section of the river.

Fig. 2. A fishing pier built on the basis of a fallen tree-trunk. Source: author
Ryc. 2. Pomost zbudowany z wykorzystaniem powalonego drzewa. Źródło: autor

Fig. 3. Covered fishing stand in Karolin. Source: author
Ryc. 3. Zadaszone stanowisko wędkarskie w Karolinie. Źródło: autor

Bridges were designated as another specific group. A total of 21 bridges exist along the analysed section, including one *railway bridge*, 4 *footbridges*, and 16 *road bridges*. The group includes both bridges on important national and voivodeship roads, and agricultural bridges on dirt roads providing only access to fields located in the vicinity of single villages. The objects primarily fulfill a transport function. Nonetheless, they are also considered to play an important social function. Bridges, particularly those on local roads, are places of meetings, destinations of strolls, and observation sites (Fig. 8). Places under bridges are also a space for integration, as suggested by abundant graffiti, and, unfortunately, abandoned cans or bottles. Bridges also increase the accessibility of the neighbouring river sections. Therefore, the network of roads and riverside pathways, canoe launching sites, fishing stands, etc. has the highest density near bridges. The most interesting structure along the analyzed section of Wieprz is the footbridge in the Łukówiec, built by the residents from available materials, hanging on ropes fastened to a riverside willow tree.

Fig. 4. Informal recreational place in Szczekarków. Source: author

Ryc. 4. Nieformalne miejsce rekreacyjne w Szczekarkowie. Źródło: autor

Fig. 5. Informal beach created by the residents of the Kijany village. Source: author

Ryc. 5. Nieformalna plaża stworzona przez mieszkańców wsi Kijany. Źródło: autor

The fourth and last group related to the development of riverside areas includes **the remaining elements of infrastructure**. It covers different types of engineered objects, such as e.g. *bank enforcements* with all available materials, *culverts*, *footbridges*, and *rails* on streams flowing into the Wieprz River, *water gauges*, remains of *weirs*, and other elements such as a *winch pumping ater for watering cattle* (Fig. 9), *information boards*, *boat parking spaces*, or *fences reaching the river bank* – particularly important, because they limit access to the river and the possibility of communication along its banks (such access is guaranteed by the Polish law). The group also includes quite curious structures

of *beaver scarecrows* protecting riverside trees in Wola Skromowska. Table 1 presents all elements from all four of the described groups.

Table.1. All elements of development of the river banks subject to the inventory, with division into main types of development and categories of entities implementing particular objects. The importance of the places and objects was assessed on a five-point scale (1-lowest, 5-highest). Source: own elaboration

	No./100 km of the river channel	average importance (points)	total importance (points)	public (No.)	private (No.)	informal (No.)
Piers	43	1.5	64	-	-	43
Fishing stands	28	1.4	39	-	-	28
Other structures facilitating access to water	3	2	6	-	1	2
Recreational areas	14	2.4	34	1	9	4
Canoe harbors	9	3.7	33	2	7	-
Beaches	4	3	12	2	-	2
Footpaths to the water and picnic areas	21	1.2	26	1	1	19
Road bridges	16	3.9	62	16	-	-
Footbridges	4	3	12	3	-	1
Railway bridge	1	4	4	1	-	-
Other elements of infrastructure	25	1.4	34	6	11	8
Total of all elements of development	168	1.9	326	32	29	107

The above list shows that the most abundant element of development on the middle Wieprz River are all kinds of piers and fishing stands, as well as footpaths to the water and picnic areas. Road bridges and footbridges are also relatively numerous. The analysis of not only the number, but also importance of particular objects also shows the highest importance of piers and bridges. Together with fishing stands and *wild* picnic areas, they determine the basic image of development and use of the river. Less importance concerns organized recreational areas (including beaches and canoe harbors), and the remaining elements of infrastructure.

Fig. 6. A part of the riverside recreational areas in Serniki. Source: author

Ryc. 6. Fragment nadrzecznych terenów rekreacyjnych w Sernikach. Źródło: autor

Fig. 7. Riverside recreational areas behind the school in Jaszczów. Source: author
Ryc. 7. Nadrzeczne tereny rekreacyjne za szkołą w Jaszczowie. Źródło: autor

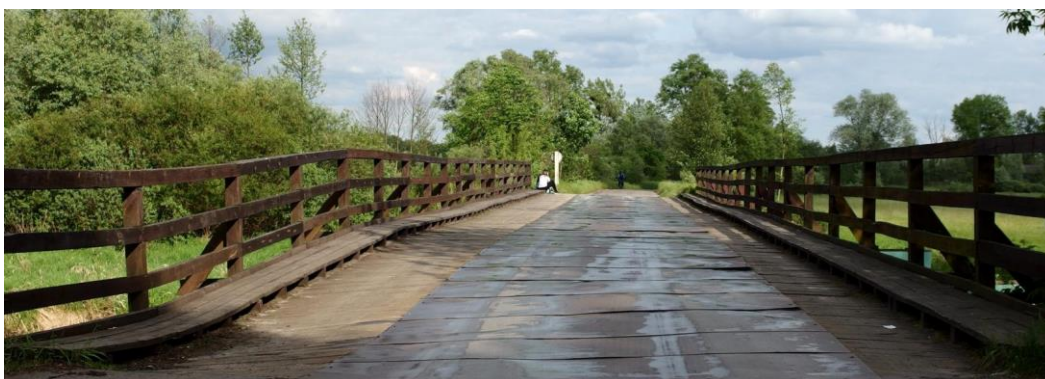

Fig. 8. The last wooden bridge in the middle Wieprz, in Milejów (dismantled in autumn 2016). Source: author
Ryc. 8. Ostatni drewniany most na środkowym Wieprzu, w Milejowie (rozebrany jesienią 2016 r.). Źródło: autor

Fig. 9. A winch pumping water for watering cattle in Serniki village. Source: author
Ryc. 9. Kołowrót pompujący wodę do pojenia bydła we wsi Serniki. Źródło: autor

3.2. For whom? Main groups of users

In many cases it is difficult to accurately determine the main group of users of a particular place or object. Many of them serve the purposes of many different groups. Nonetheless, even an approximate and very general division of places and objects by main groups of users permits the determination for whom a given riverside structure is created. During the inventory, each element was ascribed to one of 5 groups of recipients (users) of a given space. They include *canoers*, *anglers*, *residents*, *farmers*, and a *mixed group* covering general recreation areas. Except for the last of the aforementioned categories (including 25% of all objects), the most abundant group to which development of riverside space is dedicated are *anglers* (42% of all objects). It should be emphasized that in almost all cases, places and objects serving the purposes of anglers are created by the anglers themselves. Considerably less (16%) objects are created for average *residents of riverside municipalities*, and the least places and objects were created for *farmers* (9%) and *canoers* (8%). No other groups of users such as sports enthusiasts, beach-goers, strollers, or environmentalists were designated, because no places dedicated exclusively to such groups were observed. Even in places for general recreation, cases of objects serving any specialized group of users other than anglers or canoers are very rare.

3.3. Who? Entities responsible for the development of riverside places and objects

The determination of persons or organizations developing different types of riverside infrastructure is not only a difficult, but almost impossible task. Many *creations* remain anonymous. In order to accurately determine entities responsible for the establishment of particular elements of the river's development, the inventory was supplemented with information from communes or residents of the surrounding villages. This way, all objects were divided into three basic groups: public (created by commune authorities, public organizations, and associations collaborating with communes); private (created by private investors on own plots adjacent to the river); and informal (created arbitrarily on state-owned or private land by the users themselves). Interestingly, considering both the abundance (64% of all objects) and importance (49% of the total number of points describing the importance of all objects) of objects, those belonging to the last of the aforementioned groups are largely predominant, i.e. those created arbitrarily and informally. They are particularly piers and fishing stands, but also picnic areas, bank enforcements, or even more complex recreational spaces equipped with benches, gazebos, swings, brick barbecues or bonfire pits, or even beaches with sand supplied through communal effort (Fig. 1-5).

Public places and objects are considerably less abundant (19%), although they are quite important (33%). This group includes almost all bridges (except for the informal hanging footbridge in Łukówiec described above) and other elements of technical infrastructure, as well as some recreational places, including those developed to a greater degree in Jaszczów and Serniki. Private objects are the least abundant. Their number is approximate to that of public ones (17%), but their importance is substantially lower (20%). In the majority of cases, they are recreational spaces with a gazebo, table and benches, and mowed lawn. The majority of canoeing harbors is also private, belonging to owners of canoe rentals or canoers residing along the river. The remaining elements of development implemented by private owners of plots include fences, bank enforcements, and boat parking spaces.

3.4. Where? Distribution of elements of development of riverside areas

The development is generally evidently strongly related to municipalities – it only occurs in places where compact building development of a village or city is at a distance from 500 to 1000 m from the river. On the remaining sections of the river, the density of such places and objects is considerably lower.

The general distribution of particular elements of development at a scale of the entire analyzed section of the river is even, with consideration of the said distance from municipalities. The development and detailed location at the scale of a single municipality is of course strongly related to the morphology of the river valley and channel, as well as to the land use, road network, land ownership, etc. For example, in reference to fishing stands, on sections with low marshy banks it is necessary to build embankments and piers, and on sections with steep scarps steps, rails, or even ladders are built. Interestingly, where the natural character of the bank requires no construction of special facilities, the energy of anglers is observed to focus on the construction of comfortable seats and roofings. Fishing sheds are particularly encountered along the gorge section (Ciechanki-Zawieprzyce), constituting the only section with no occurrence of fishing piers.

A similar situation concerns beaches, picnic areas, or canoe harbors, i.e. riverside spaces for general recreation. They are also distributed relatively evenly along the entire river, with each municipality having its developed place at the river. The exception is Milejów, where a certain substitute of such a space were two local bridges and Górka Lubartowska, where an additional local vision showed lack of riverside space compensated by a beach on an oxbow lake separated from Wieprz. The scale and character of the places are obviously different. In the largest villages or those located the nearest to the river, the spaces are the most developed. Where no official, developed recreational spaces occur, *wild* places with no infrastructure are created, or informal places are created arbitrarily. It is worth emphasizing, however, that recreational spaces existing in cities are not only similar to those in villages, but are less developed than many of them. The comparison of the intensity of development to the number of residents of cities (18000 and 22000 residents) and villages (from 100 to 1300 residents) suggests that along rural sections, riverside recreational development is much richer and more diverse. Importantly, many villages are also better communicated with the river through transport routes (roads, footpaths, pavements), public spaces (parks or recreational areas connecting the village centre with the riverside space), or vantage relations. In cities and their surroundings, higher density of bridges and other elements of technical infrastructure is observed.

The difference between urban and rural sections is also noticeable in the case of analysis of the type of entities creating riverside places or objects. In the vicinity of cities, higher concentration of public objects is observed, accompanied by scarce private and informal initiatives. In the vicinity of riverside villages, the proportions are reversed. Excluding technical infrastructure objects (the most abundant in the vicinity of cities), the development of riverside recreational spaces shows a high contribution of arbitrary activities (private and informal) on rural sections – particularly in the vicinity of villages located directly at the river.

3.5. How? The visual aspect of the river's development

The issue of aesthetics of riverside spaces is a very extensive and complex one. Therefore, this article presents only selected aspects concerning general tendencies directly referring to the described elements of development.

The analysis of particular places and objects points to quite high variability of the landscape values between objects created by different entities (i.e. between public, private, and informal objects).

The largest group of public objects includes elements of technical infrastructure, particularly bridges. The majority of them are standard objects, usually quite old and neglected. Only the least frequented bridges with wooden surfaces have retained a lot of charm, although they have not been renovated for a long time (Fig. 8). They also constitute perfect vantage points on the river. The majority of recreational places are new objects. Unfortunately, also in their case, the function is of the dominant importance (protection against rain, playing area, launching of canoes), and the form remains just an addition, quite randomly selected from the available range of standard solutions. In some exam-

ples, in spite of an interesting useful programme, high concentration of such objects makes an impression of overabundance and visual chaos (Fig. 7). Exceptions exist of course, for example a comprehensively and originally designed recreational area in Serniki (Fig. 6), where wooden objects are harmoniously composed with the surroundings and emphasize the most interesting features of the landscape.

More untypical solutions occur in private spaces. An example is an Indian tipi in the canoe harbor in Wólka Rokicka, or a camp site in a naturalistic style in Szczekarkowo. Traditional forms are predominant, however (e.g. in Karolin). They are well maintained places, with a regularly mowed lawns, and usually open to the river. They are evidently separated from the natural surroundings with fences, often reaching the water, and due to enforcements with debris and sometimes even barbed wire they stand in a brutal contrast both to the well-maintained premises and the natural landscape of the river.

The most abundant group, however, are informal elements of development which seemingly should affect the landscape values of the river to the greatest extent. They are objects created with the least possible effort and costs, with the application of the most available materials. Due to this, the majority of them are small wooden objects (piers, benches, roofings) or recreational places with very scarce facilities (treaded turf, bonfire pit, rope swing, tree trunk serving as a bench, etc.), and surrounded by luxuriant vegetation (Fig. 1,2,4,5). Due to this, the spaces are perfectly composed with the natural landscape, often almost indiscernible, but serving their functions in a proper way. Unfortunately, the use of wood as building material makes the structures quite temporary, and their current state is usually the result of provisional repairs or advanced decomposition (Fig. 1). Therefore, creators of such places often use other cheap and easily available materials such as debris, plastic, foil, tin sheets, or eternit (Fig. 3). This prolongs the longevity of the objects, but drastically decreases their aesthetic values, sometimes resulting in the effect of littering of the riverside landscape. Therefore, in the case of objects created informally, their landscape values are determined less by their form (which is almost always very simple), and more by the type of material.

4. SUMMARY AND CONCLUSIONS

The presented image of development of the Wieprz River confirms the change of function of rivers described in the introduction from strictly economic to socio-ecological and symbolic [14,8,19]. On the analyzed river section, the relatively scarce technical infrastructure is evidently dominated by elements with recreational function, and particularly completely undeveloped space with the main ecological function. The river has ceased to be the source of water and food necessary for survival, place of work or communication, and has become a place of recreation and escape from the urbanized world. Such a relation generates a completely different image of human activity on rivers, and their different development. As emphasized by P. Stokowski [19], waterside space is gaining completely new symbolism, and is primarily associated with recreation in nature and a place of meetings.

The research showed that the most important elements of development of riverside areas are bridges and recreational places implemented by public institutions. Small objects and places created in an informal way, however, are much more abundant. The majority of them are also places of riverside recreation, including particularly numerous piers and fishing stands. Such objects, usually well composed with the natural riverside landscape, determine the typical image of development of the river. This suggests that recreational areas implemented formally by public subjects currently occur in relatively few municipalities, but their lack is always compensated by informal arbitrary activities. Such a situation on the one hand exposes negligence in the river's development, and on the other hand is a reflection of needs and preferences of residents, as well as the determination, at least of some of them, in striving towards the restoration of the connection of villages to the

river. The image is supplemented by private investments which also particularly include riverside recreational places and canoe harbors. They are usually the best maintained places with the most interesting forms. Although their importance for the community is low, they follow the general tendency of *interest in the river* and recognition of the river view as an important factor increasing the attractiveness of places of residence.

The ways of development of riverside areas described above provide no basis for the statement that villages and towns along the Wieprz River *returned to the river*. The forms of development subject to the inventory are still very scarce, and even if each village has at least one *place* at the river, the scarcity and *facilities* of such spaces suggests a relatively low number of their users. Except for anglers and canoers, no places or objects dedicated to particular groups of users exist here, suggesting low diversity of activities. Areas for general recreation are dominant, with a bench, gazebo, or pier, used occasionally by a small group of people. Forms of the majority of the objects are also standard and unattractive. In the case of objects created arbitrarily, the form results only from practical reasons, i.e. the availability of material and simplicity of construction. If wood was used for construction, the objects are perfectly composed with the natural landscape. If other repurposed materials were used (debris, foil, eternit...), the aesthetic values are sometimes very low. As emphasized by W. Witek [22], however, such visual chaos can be a creative transitional stage. The order in which social revitalization of an area precedes spatial revitalization offers a chance for permanent revival of the place [11]. Perhaps villages along the Wieprz River are undergoing the stage of creative chaos and arbitrary social exploration of the river, followed by the stage of more rational and orderly development of the river, with a greater participation of public entities. The presented results should therefore be a starting point for further comparative studies, carried out in the same area, that could show a quantitative and qualitative image of changes. These data should serve, in particular, local self-governments, for which the challenge is both meeting the growing expectations of residents in the riverside areas, as well as coordinating, integrating and supporting the activities of various entities - including bottom-up initiatives.

In reference to the issue of rural areas presented in the introduction, the tendencies of *turning towards the river* seem to be noticeable to a similar degree both in villages and the majority of Polish cities. The intensity and diversity of development is obviously adequate to the scale of the municipality. The analysis of the described section of the river shows that the development of riverside areas in the vicinity of larger villages is more diverse here than in the vicinity of poviats. The specificity of rural areas also involves a greater contribution of places and objects created in an arbitrary and informal way. The role of this type of initiatives is emphasized by A. Okoń [17]. According to the author, they are often more in harmony with the landscape and adjusted to the needs of residents than costly public investments. The use of this potential can offer a chance for creating a somewhat different way of development of riverside rural areas, characterized by a smaller scale and lower investment costs, and greater use of the experience and involvement of residents. This way of development should be recommended both to self-governments and institutions managing riverside areas, as optimal from the social, economic and ecological point of view. Based on the example of the footbridge on the Raba River described by M. Furtak [5], such an approach can be effective only in the case of close cooperation of the self-government and designers with the local community, as well as high respect for the local socio-cultural and landscape conditions.

RZĘKA NA MARGINESIE? O WSPÓŁCZESNYM ZAGOSPODAROWANIU WIEJSKICH TERENÓW NADRZECZNYCH. PRZYKŁAD ŚRODKOWEGO WIEPRZA

1. WSTĘP

Istnieje powszechne przekonanie, że rzeki w Polsce zaczynają być ponownie *odkrywane* przez mieszkańców i stopniowo wpisują się w krajobraz miejscowości nadrzecznych. Są również przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, o czym świadczyć może nie tylko wielość publikacji ale także ich szeroki zakres tematyczny, obejmujący obok zagadnień hydrobiologicznych i hydrotechnicznych również tematy związane z architekturą, urbanistyką, komunikacją, rekreacją, przyrodą, krajobrazem czy życiem społecznym. Hasło promujące *odwracanie się miast twarzą do rzek* nie funkcjonuje już tylko w dyskusjach naukowych lecz upowszechniło się wśród mieszkańców i dotarło do wielu samorządów, które zaczęły wcielać je w życie w swoich miejscowościach [20,1].

Renesans rzek wyraźnie widoczny jest w rozwoju turystyki. W dużym stopniu wynika to z bliskości rzek w stosunku do miejsc zamieszkania wielu potencjalnych turystów. Taka lokalizacja pozwala uprawiać turystykę nie tylko wakacyjną ale również weekendową czy codzienną, zgodnie z trendami rozwoju t.zw. *proximity tourism* czyli turystyki w pobliżu domu, w której zacierą się podział na turystów i miejscowych [9]. Z drugiej strony popularność rzek wynika z poszukiwania alternatywy dla masowego (i głównie biernego) wypoczynku plażowego nad morzem i jeziorami. Rzeki, pozbawione intensywnego zagospodarowania turystycznego, otwierają więc nowe możliwości rozwoju alternatywnych form turystyki, dając możliwość intymnego kontaktu z naturą, trudnego do osiągnięcia w popularnych kurortach nadmorskich czy pojeziernych [15].

Generalną tendencją jest więc zmiana roli rzek, z czysto gospodarczej na estetyczną – integracyjną [21]. Coraz częściej podkreślane są ekologiczne funkcje rzek zarówno w kontekście ochrony przyrody jak również właściwej gospodarki wodnej a także poprawy jakości życia człowieka. Wiele przykładów dotyczących zagospodarowania terenów nadrzecznych odzwierciedla te tendencje przywracając rzeki przyrodzie (renaturyzacja, zwiększanie retencji, tworzenie parków buforowych itp.) lub przybliżając rzeki mieszkańcom poprzez urbanizację i rewitalizację nadbrzeży [8]. Działania te przekładają się natomiast na korzyści ekonomiczne, chociażby poprzez wzrost wartości nieruchomości położonych nad rzekami, w pobliżu przystani czy parków nadrzecznych [8,17]. W miastach szczególnie podkreślany jest również aspekt zdrowotny wynikający zarówno z obecności nadrzecznych terenów rekreacyjnych [2] jak i z pozytywnego wpływu doliny rzecznej na mikroklimat miasta [8,7]. Wielu autorów podkreśla również niematerialny wymiar relacji człowieka z rzeką, która funkcjonuje w świadomości mieszkańców jako miejsce ważnych wydarzeń, wspomnienie dzieciństwa, źródło lokalnych tradycji, podstawa regionalnej tożsamości czy nawet symbol narodowy [19,3].

Jak wykorzystywany jest ten ogromny potencjał rzek w Polsce? I na ile opisywana zmiana podejścia do rzek przejawia się we współczesnym zagospodarowaniu terenów nadrzecznych? W. Kałamucka [10] opisując lubelski odcinek Wisły podkreśla jego nierównomierne zagospodarowanie turystyczne koncentrujące się wyłącznie w okolicach Kazimierza Dolnego. P. Górski [6] w swojej analizie turystycznych śródlądowych szlaków wodnych w Polsce, wskazuje na ogromne braki w infrastrukturze turystycznej właściwie we wszystkich lokalizacjach z wyjątkiem Wielkich Jezior Mazurskich. K. Przepiera i M. Rudnicka [18] w opisie związków wsi Rogalinek z rzeką Wartą przytaczają wypowiedzi mieszkańców, którzy z rozrzewnieniem wspominają życie toczące się dawniej nad rzeką, kontrastujące z dzisiejszym brakiem jakichkolwiek aktywności nad wodą. Również opisywane przez S. Bernata [3] związki miasteczka Łęczna z przepływającą przez nie rzeką Wieprz, kończy konstatacja o braku działań w przestrzeni nadrzecznej i niewykorzystanej szansie na integrację mieszkańców.

Zaniedbania te wynikać mogą zarówno z technicznych i prawnych trudności w zagospodarowaniu terenów nadrzecznych jak i z małego popytu na takie zagospodarowanie [6] lub przynajmniej ze zbyt małego nacisku mieszkańców i środowisk domagających się nowego *otwarcia na rzeki*, na samorządy i instytucje zarządzające terenami nadrzeczными. Wydaje się, że w Polsce rzeki wciąż traktowane są instrumentalnie, jako źródło zaopatrzenia w wodę i energię, zagrożenie powodziowe lub w najlepszym wypadku atrakcja turystyczna. Dominujące w gospodarce wodnej *techniczne* podejście do regulacji rzek [23] powoduje ich odcięcie od otaczających ekosystemów ale również od lokalnych społeczności. Potrzeba natomiast kompleksowego i długoterminowego pomysłu na rzeki uwzględniającego ich rolę ekologiczną, społeczną i symboliczną [14].

Podejście takie zaczyna pojawiać się w niektórych regionach i środowiskach, co owocuje zarówno udanymi realizacjami jak i kompleksowymi planami na przyszłość. Przykładem może być rewitalizacja Bydgoskiego Węzła Wodnego [16], zagospodarowanie doliny Białej w Białymstoku [8] czy wieloaspektowe działania w ramach *Dzielnicy Wisła* w Warszawie [4]. Ciekawe projekty dotyczą również opisywanego w niniejszej pracy odcinka rzeki Wieprz. Są to z jednej strony punktowe propozycje polegające np. na zagospodarowaniu punktu widokowego na krawędzi doliny [13], jak i bardziej kompleksowe koncepcje polegające na zagospodarowaniu terenów nadrzecznych w mieście Łęczna i ich zintegrowaniu z istniejącym układem przestrzeni publicznych [12].

Okazuje się jednak, że zdecydowana większość podejmowanych tematów (zarówno problemy badawcze jak i projekty zagospodarowania) dotyczy miejskich odcinków rzek. Za interesowanie odcinkami poza miejskimi dotyczy głównie zagadnień hydrotechnicznych, ekologicznych czy rekreacyjnych, które również odnoszą się w głównej mierze do mieszkańców miast. Brakuje natomiast badań dotyczących związków przestrzennych wsi z rzekami a także roli rzek w życiu społecznym wsi. Nasze spojrzenie na rzeki (zwłaszcza w ich aspekcie społecznym) ma więc bardzo miasto-centriczny punkt widzenia. Dla mieszkańców wsi, stanowiących ok. 40% ludności Polski, jest to sytuacja niepokojąca, która może skutkować zaniedbaniami, a być może również zaprzepaszczeniem, ogromnego potencjału rzek i roli jaką mogą one odgrywać w integracji lokalnych społeczności i kształtowaniu tożsamości miejscowości nadrzecznych.

W odpowiedzi na te braki, niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań zagospodarowania terenów nadrzecznych obrazujących zjawisko odwracania się przodem do rzeki miejscowości wiejskich Polski wschodniej.

Człowiek kształtuje przestrzeń wokół siebie zgodnie z własnymi potrzebami i wyobrażeniami. Jego działania nadają więc przestrzeni fizycznej wymiar społeczny. Badając efekty tej działalności możemy, w dużej mierze, ukazać aktualny obraz przestrzeni kulturowej rzeki, jej znaczenie dla ludzi i jej miejsce w życiu mieszkańców regionu. W pracy tej ukazany został więc sposób zagospodarowania średniej wielkości rzeki przepływającej przez obszary wiejskie Lubelszczyzny. Określono nie tylko rodzaj i rozkład przestrzenny poszczególnych form zagospodarowania ale również twórców i adresatów zrealizowanych obiektów. Uwzględniono również aspekt krajobrazowy zagospodarowania rzeki, porównując w sposób szczególny inwestycje samorządów oraz prywatnych inwestorów z działaniami oddolnymi i nieformalnymi. Dzięki uzyskanym wynikom możliwe było zaprezentowanie aktualnej roli rzeki w życiu społeczności wiejskiej i przybliżonego obrazu aktywności człowieka nad rzeką.

2. METODA

Badaniami objęto stu kilometrowy odcinek rzeki Wieprz w jej środkowym biegu, od Jaszczowa do Woli Skromowskiej. Jest to rzeka średniej wielkości, przepływająca przez średnio zaludnione obszary wiejskie województwa Lubelskiego (Polska Wschodnia), o typowo rolniczym charakterze. Na opisywanym odcinku, w sąsiedztwie rzeki, położone są również dwa miasta powiatowe: Łęczna i Lubartów (o liczbie ludności odpowiednio 18800 i

22600 mieszkańców). Pod względem fizjograficznym badany odcinek doliny Wieprza położony jest w obrębie Polesia Wołyńskiego, Wyżyny Lubelskiej i Niziny Południowo-Podlaskiej.

Charakterystykę i ocenę stanu zagospodarowania rzeki przeprowadzono w oparciu o szczegółową inwentaryzację wszelkich *elementów zagospodarowania* (a więc *miejszc i obiektów*) położonych bezpośrednio nad wodą, na stu kilometrowym odcinku Wieprza. Obserwacje prowadzono z powierzchni wody, w związku z czym odnotowywano jedynie obiekty położone bezpośrednio nad rzeką lub wyraźnie z nią powiązane. Inwentaryzację wykonano w sezonie letnim 2016 roku. Dla każdego obiektu określono jego rodzaj (pomost, stanowisko wędkarskie, plaża, tablica informacyjna, umocnienie brzegu... itp), kategorie podmiotów realizujących obiekt (instytucje publiczne, prywatny właściciel, nieformalna inicjatywa oddolna) a także domniemaną grupę użytkowników (wędkarze, kajakarze, rolnicy... itp.). Każdemu z obiektów nadano również znaczenie, przy czym dotyczyło ono głównie znaczenia społecznego a więc roli jaką odgrywa dany obiekt w życiu mieszkańców lub odwiedzających. Oceniano więc zarówno fizyczną okazałość danego obiektu, koszty i czas niezbędny do jego wykonania ale również zasięg społecznego oddziaływania i znaczenie dla użytkowników jako przestrzeni spotkań i rekreacji. Znaczenie obiektów i miejsc określano w skali pięcio-punktowej (1-najniższe, 5-najwyższe). Była to ocena uznaniowa i z pewnością obarczona dużym subiektywizmem ale niezbędna do ukazania realnego obrazu i jak się wydaje, wystarczająca aby taki obraz uzyskać. W niektórych przypadkach, dla określenia podmiotów realizujących poszczególne obiekty, przeprowadzoną inwentaryzację uzupełniono informacjami pochodzącymi z gmin lub od mieszkańców okolicznych wsi. W efekcie przeprowadzonych prac zebrane zostały więc informacje o tym co, dla kogo, kto, gdzie i jak, realizuje w przestrzeni nadrzecznej środkowego Wieprza.

3. WYNIKI

3.1. Co? Czyli rodzaje elementów zagospodarowania przestrzeni nadrzecznej

Wszystkie istniejące nad środkowym Wieprzem elementy zagospodarowania podzielić można na 4 główne grupy. Pierwszą z nich stanowią wszelkiego rodzaju **proste ułatwienia dostępu do rzeki**. Są to przede wszystkim różnej wielkości *pomosty* (Ryc. 1), czasem ograniczone do kilku desek przybitych do zwalonego pnia (Ryc. 2) a czasem stanowiące solidne drewniane konstrukcje z barierkami. Pospolicie występują też *stanowiska wędkarskie*, czyli wyraźne umocnienia brzegu (gruzem, faszyną, słomą itp.), oczyszczone z wysokiej roślinności, często wyposażone w krzesła lub ławeczki a wyjątkowo również w proste zadaszenia chroniące wędkarza przed deszczem i wiatrem (Ryc. 3). Rzadkim sposobem ułatwienia dostępu do rzeki są *schodki i drabiny*, lokalizowane w miejscach gdzie stromo nachylone krawędzie doliny dochodzą do samego koryta rzeki. W miejscach o mniejszych nachyleniach terenu powstają różnego rodzaju *wydeptane zejścia i miejsca piknikowe*, które nie posiadają wprawdzie znaczących elementów zagospodarowania, są jednak wyraźnie użytkowanymi i utrzymywanymi przestrzeniami nadrzeczными, czasem posiadającymi pojedyncze dodatkowe udogodnienia takie jak ognisko, pniaki do siedzenia, ławki, tablice informacyjne, wykoszoną trawę czy wycięte zarośla.

Druga grupa elementów zagospodarowania obejmuje **miejsca rekreacyjne o bardziej złożonej formie zagospodarowania**. Wydzielono tu *typowe miejsca rekreacyjne* a także *plaże i przystanie kajakowe*. Do najczęściej zaliczanych elementów *wyposażenia* takich miejsc należą altany, stoły i ławki, pomosty oraz miejsca na ogniska. Rzadziej pojawiają się huśtawki lub boiska. Zazwyczaj są to miejsca z wykoszoną trawą. Wiele z istniejących nad Wieprzem miejsc rekreacyjnych zrealizowali prywatni inwestorzy na swoich działkach. Tego typu przestrzenie charakteryzuje najczęściej obecność ogrodzenia i bardziej zadbanej zieleni towarzyszącej. Często pojawiają się tu również grille, altany, tarasy, łodzie i slipy do wodowania łodzi. W grupie tej zdarzają się jednak również miejsca po-

wstałe w sposób nieformalny (Ryc.4). Specyficznym typem miejsc rekreacyjnych są *przystanie kajakowe*, które dedykowane są wprawdzie konkretnej grupie użytkowników, jednak w rzeczywistości wykorzystywane są w podobny sposób co pozostałe miejsca rekreacyjne a sama przystań kajakowa bywa tylko dodatkiem do bardziej rozbudowanej przestrzeni rekreacyjnej. Tylko w nielicznych przypadkach powstały nad Wieprzem *plaże* a więc miejsca przeznaczone głównie do kąpeli. Niestety piaszczyste plaże naturalne praktycznie przestały pojawiać się nad Wieprzem samoistnie co oznacza, że zapewnienie piaszczystego dojścia do wody wymaga zazwyczaj przywiezienia i wysypania sporej ilości piasku ze źródeł zewnętrznych. Na opisywanym odcinku działania takie podjęto jedynie w dwóch miejscowościach (Lubartów i Kijany – Ryc. 5). Najbardziej rozbudowane przestrzenie rekreacyjne powstały w miejscowościach, w których przestrzenie nadrzeczne (w tym przystanie kajakowe) połączono z gminnym parkiem (Serniki - Ryc. 6) lub przyszkolnymi terenami sportowo-rekreacyjnymi (Jaszczów - Ryc.7). Wsie te stanowią jedyne, na opisywanym stu kilometrowym odcinku rzeki, przykłady kompleksowego i atrakcyjnego zagospodarowania nadrzecznej przestrzeni publicznej spajającej miejscowość z rzeką.

Tab.1. Wykaz wszystkich zinwentaryzowanych elementów zagospodarowania brzegów rzeki, z podziałem na główne rodzaje zagospodarowania i kategorie podmiotów realizujących poszczególne obiekty. Znaczenie miejsc i obiektów określano w skali pięcio-punktowej (1-najniższe, 5-najwyższe). Źródło: opracowanie własne

	szt./100km koryta rzeki	średnie znaczenie (pkt.)	łącznie znaczenie (pkt.)	publiczne (szt.)	prywatne (szt.)	nieformalne (szt.)
Pomosty	43	1,5	64	-	-	43
Stanowiska wędkarskie	28	1,4	39	-	-	28
Inne ułatwienia dostępu do wody	3	2	6	-	1	2
Miejsca wypoczynkowe	14	2,4	34	1	9	4
Przystań kajakowe	9	3,7	33	2	7	-
Plaże	4	3	12	2	-	2
Wydeptane zejścia i miejsca piknikowe	21	1,2	26	1	1	19
Mosty drogowe	16	3,9	62	16	-	-
Mosty piesze	4	3	12	3	-	1
Most kolejowy	1	4	4	1	-	-
Pozostałe elementy infrastruktury	25	1,4	34	6	11	8
Łącznie wszystkie elementy zagosp.	168	1,9	326	32	29	107

Jako kolejną, specyficzną grupę wydzielono **mosty**. Na opisywanym odcinku jest ich 21 z czego jeden to *most kolejowy*, 4 *kładki dla pieszych* a 16 to *mosty drogowe*. W grupie tej znalazły się zarówno mosty na ważnych drogach krajowych czy wojewódzkich, jak i mosty rolnicze na drogach gruntowych zapewniające jedynie dostęp do pól położonych w pobliżu pojedynczych wsi. Wprawdzie obiekty te pełnią przede wszystkim rolę komunikacyjną, uznano jednak, że odgrywają również istotną rolę społeczną. Mosty, zwłaszcza na drogach lokalnych, są miejscami spotkań, celem spacerów, punktami obserwacyjnymi (Ryc. 8). Przestrzenią integracji są również miejsca pod mostami, o czym świadczą chociażby liczne graffiti oraz, niestety, pozostawione puszki czy butelki. Mosty zwiększają

również dostępność sąsiadujących z nimi odcinków rzeki. Dlatego też obok mostów najgęstsza jest sieć dróg i ścieżek nadwodnych, miejsc do wodowania kajaków, stanowisk wędkarskich itp. Najciekawszą konstrukcją na tym odcinku Wieprza jest most pieszy we wsi Łukówiec, stworzony samodzielnie przez mieszkańców, z dostępnych materiałów, wiszący na linach przymocowanych do nadrzecznej wierzby.

Czwartą, ostatnią grupą związaną z zagospodarowaniem terenów nadrzecznych, są **pozostałe elementy infrastruktury**. Włączono do niej różnego rodzaju obiekty inżynierskie, jak np. *umocnienia brzegów* wszelkimi dostępnymi materiałami, *przepusty*, *mostki i barierki* na ciekach wpadających do Wieprza, *wodowskazy*, resztki *jazów piętrzących wodę* a także inne elementy takie jak *kołowrót pompujący wodę do pojenia bydła* (Ryc. 9), *tablice informacyjne*, *miejsca parkowania łodzi*, czy też *ogrodzenia* sięgające brzegu rzeki – szczególnie istotne bo ograniczające dostęp do rzeki i możliwość komunikacji wzdłuż jej brzegów (który to dostęp gwarantuje polskie prawo). Do grupy tej włączono również dosyć osobliwe konstrukcje *strachów na bobry* strzegące nadrzecznych drzew w Woli Skromowskiej. Zestawienie wszystkich elementów, z opisywanych czterech grup, zawiera tabela 1.

Jak widać z powyższego zestawienia, najliczniejszym elementem zagospodarowania są, na środkowym Wieprzu, wszelkiego rodzaju pomosty a także stanowiska wędkarskie oraz wydeptane zejścia i miejsca piknikowe. Stosunkowo liczne są również mosty drogowe i piesze. Analizując nie tylko ilość, ale i znaczenie poszczególnych obiektów, najistotniejsze są również pomosty i mosty. To one wraz ze stanowiskami wędkarskimi i *dzikimi* miejscami piknikowymi tworzą zasadniczy obraz zagospodarowania i użytkowania rzeki. Dopiero w dalszej kolejności wymienić należy zorganizowane miejsca rekreacyjne (w tym plaże i przystanie kajakowe) oraz pozostałe elementy infrastruktury.

3.2. Dla kogo? Czyli główne grupy użytkowników

W wielu przypadkach trudno jednoznacznie określić główną grupę użytkowników danego miejsca lub obiektu. Duża część służy natomiast wielu różnym grupom. Nie mniej jednak nawet przybliżony i bardzo ogólny podział miejsc i obiektów ze względu na główne grupy użytkowników pozwala pokazać dla kogo tworzona jest infrastruktura nadrzeczna. W trakcie inwentaryzacji każdy z elementów przyporządkowano do jednej z 5 grup odbiorców (użytkowników) danej przestrzeni. Są to *kajakarze*, *wędkarze*, *mieszkańcy*, *rolnicy* oraz *grupa mieszana* obejmująca tereny ogólno-rekreacyjne. Pomijając więc ostatnią z wymienionych kategorii (do której przynależy 25% wszystkich obiektów) najliczniejszą grupą, której dedykowane jest zagospodarowanie przestrzeni nadrzecznej są *wędkarze* (42% wszystkich obiektów). Przy czym zaznaczyć należy, że niemal we wszystkich przypadkach to sami wędkarze tworzą służące im miejsca i obiekty. Zdecydowanie mniej (bo 16%) obiektów tworzonych jest dla przeciętnych *mieszkańców miejscowości nadrzecznych* a najmniej powstało głównie z myślą o *rolnikach* (9%) i *kajakarzach* (8%). Nie wyróżniono tu innych grup użytkowników takich jak np. osoby uprawiające sport, plażowicze, spacerowicze, przyrodnicy, gdyż nie zaobserwowano miejsc dedykowanych wyłącznie tym grupom a nawet w miejscach ogólno-rekreacyjnych bardzo rzadkie są przypadki obiektów służącym jakiegokolwiek wyspecjalizowanej grupie użytkowników poza wędkarzami i kajakarzami.

3.3. Kto? Czyli o podmiotach odpowiedzialnych za powstawanie miejsc i obiektów nadrzecznych

Określenie osób lub organizacji tworzących różnego rodzaju infrastrukturę nadrzeczną jest zadaniem nie tylko trudnym lecz niemal niewykonalnym. Wiele *dział* pozostaje bowiem anonimowych. Aby właściwie określić podmioty odpowiedzialne za powstanie poszczególnych elementów zagospodarowania rzeki, przeprowadzoną inwentaryzację uzupełniono informacjami z gmin lub od mieszkańców okolicznych wsi. W ten sposób wszystkie obiekty podzielono na trzy zasadnicze grupy: publiczne (tworzone przez wła-

dze gmin, organizacje publiczne i stowarzyszenia działające we współpracy z gminami); prywatne (tworzone przez prywatnych inwestorów na własnych działkach przylegających do rzeki); nieformalne (tworzone oddolnie i samowolnie na gruntach państwowych lub prywatnych, przez samych użytkowników). Co ciekawe biorąc pod uwagę zarówno ilość (64% obiektów) jak i znaczenie (49% sumy punktów określającej znaczenie wszystkich obiektów), zdecydowanie dominują obiekty należące do ostatniej z wymienionych grup, a więc powstające oddolnie i nieformalnie. Są to przede wszystkim pomostki i stanowiska wędkarskie ale również miejsca piknikowe, umocnienia brzegu czy nawet bardziej złożone przestrzenie rekreacyjne wyposażone w ławki, altany, huśtawki, murowane grille lub miejsca na ognisko a nawet wysypane w *czynnie społecznym* piaszczyste plaże (Ryc. 1-5).

Zdecydowanie mniej liczne (19%), choć dosyć znaczące (33%) są miejsca i obiekty publiczne. Do grupy tej należą niemal wszystkie mosty (oprócz opisywanej nieformalnej wiszącej kładki w Łukówcu) i inne elementy infrastruktury technicznej a także niektóre miejsca rekreacyjne, w tym te najbardziej rozbudowane w Jaszczowie i Sernikach. Najmniej jest natomiast obiektów prywatnych, które liczebnie są zbliżone do publicznych (17%) lecz ich znaczenie jest wyraźnie niższe (20%). W większości przypadków są to przestrzenie rekreacyjne z altaną, stolikiem z ławkami oraz wykoszonym trawnikiem. Prywatna jest też większość przystani kajakowych, należących do właścicieli wypożyczalni kajaków lub kajakarzy mieszkających nad rzeką. Pozostałe elementy zagospodarowania realizowane przez prywatnych właścicieli działek to ogrodzenia, umocnienia brzegu i miejsca parkowania łodzi.

3.4. Gdzie? Czyli o rozmieszczeniu elementów zagospodarowania terenów nadrzecznych

Ogólnie widać że zagospodarowanie ma bardzo silny związek z miejscowościami – powstaje głównie tam gdzie zwarta zabudowa wsi lub miasta występuje do 500-1000m od rzeki. Na pozostałych odcinkach zagęszczenie miejsc i obiektów jest wyraźnie mniejsze.

Generalnie rozmieszczenie poszczególnych elementów zagospodarowania w skali całego analizowanego odcinka rzeki jest równomierne, z uwzględnieniem wspomnianej odległości od miejscowości. Oczywiście sposób zagospodarowania i szczegółowa lokalizacja w skali pojedynczej miejscowości jest silnie związana z morfologią doliny i koryta rzeki a także z użytkowaniem terenu, siecią dróg, własnością itp. Przykładowo jeśli chodzi o stanowiska wędkarskie, na odcinkach o niskich podmokłych brzegach konieczna jest budowa nasypów i pomostów, zaś na odcinkach o stromych skarpach tworzone są schody, poręcze lub nawet drabiny. Co ciekawe, zaobserwowano, że tam gdzie naturalny charakter brzegu nie wymaga budowy specjalnych ułatwień, tam energia wędkarzy skupia się na konstruowaniu wygodnych siedzisk i zadaszeń. Budki wędkarskie spotykane są bowiem głównie na odcinku przelomowym (Ciechanki – Zawieprzyce), który jest jednocześnie jednym odcinkiem, na którym nie występują pomosty wędkarskie.

Podobna sytuacja dotyczy plaż, miejsc piknikowych czy przystani a więc ogólnie nadrzecznych miejsc rekreacyjnych. Są one rozmieszczone również w miarę równomiernie wzdłuż całej rzeki, w taki sposób że każda miejscowość posiada swoje zagospodarowane miejsce nad rzeką. Wyjątkiem jest tu Milejów gdzie pewną namiastką takiej przestrzeni były dwa lokalne mosty oraz Górka Lubartowska, gdzie jak się okazało podczas dodatkowej wizji lokalnej, brak przestrzeni nadrzecznej rekompensuje plaża nad odcięty od Wieprza starorzeczem. Różna jest oczywiście skala i charakter tych miejsc. We wsiach największych lub położonych najbliżej rzeki przestrzenie te są najbardziej rozbudowane. Tam gdzie brak oficjalnych, zagospodarowanych przestrzeni rekreacyjnych, powstają miejsca *dzikie*, pozbawione infrastruktury, lub miejsca nieformalne, tworzone oddolnie. Warto jednak podkreślić, że przestrzenie rekreacyjne istniejące w miastach, nie tylko nie różnią się od tych na wsiach, ale wręcz są od wielu z nich uboższe. Odnosząc więc intensywność zagospodarowania do liczby mieszkańców miast (18000 i 22000 mieszk.) i

wsie (od 100 do 1300 mieszk.) należy więc stwierdzić, że na odcinkach wiejskich zagospodarowanie rekreacyjne jest nad rzeką dużo bogatsze i bardziej zróżnicowane. Co ważne wiele wsi jest też lepiej powiązanych z rzeką, poprzez ciągi komunikacyjne (drogi, ścieżki, chodniki), przestrzenie publiczne (parki lub tereny rekreacyjne łączące centrum wsi z przestrzenią nadrzeczną) czy powiązania widokowe. Z pewnością w miastach i ich otoczeniu jest natomiast większe zagęszczenie mostów oraz pozostałych elementów infrastruktury technicznej.

Różnica pomiędzy odcinkami miejskimi i wiejskimi dostrzegalna jest również przy analizie rodzaju podmiotu tworzącego miejsca lub obiekty nadrzeczne. W otoczeniu miast widoczna jest większa koncentracja obiektów publicznych a jednocześnie nieliczne są tam działania prywatne i nieformalne. W pobliżu nadrzecznych wsi proporcje te odwracają się. Wyłączając więc obiekty infrastruktury technicznej (najliczniejsze w otoczeniu miast) w powstawaniu nadrzecznych przestrzeni rekreacyjnych wyraźnie widoczna jest koncentracja działań oddolnych (prywatnych i nieformalnych) na odcinkach pozamiejskich – zwłaszcza w pobliżu wsi leżących bezpośrednio nad rzeką.

3.5. Jak? Czyli o wizualnym aspekcie zagospodarowania rzeki

Zagadnienie estetyki przestrzeni nadrzecznych jest tematem bardzo obszernym i złożonym. Z konieczności przedstawione zostaną tu jedynie wybrane zagadnienia, dotyczące generalnych tendencji odnoszących się bezpośrednio do opisywanych elementów zagospodarowania.

Analiza poszczególnych miejsc i obiektów wskazuje dosyć duże zróżnicowanie walorów krajobrazowych pomiędzy obiektami tworzonymi przez różne podmioty (czyli pomiędzy obiektami publicznymi, prywatnymi i nieformalnymi).

Największą grupę obiektów publicznych tworzą elementy infrastruktury technicznej w tym zwłaszcza mosty. Są to w zdecydowanej większości obiekty standardowe, zazwyczaj dosyć stare i zaniedbane. Jedynie najmniej uczęszczane mosty o nawierzchni drewnianej, mimo iż dawno nie remontowane, zachowały wiele uroku a jednocześnie stanowią doskonale punkty widokowe na rzekę (Ryc. 8). Jeśli chodzi o miejsca rekreacyjne, większość stanowią obiekty nowe. Niestety również w ich przypadku dominujące znaczenie odgrywa funkcja (ochrona od deszczu, miejsce do zabawy, wodowanie kajaków) zaś forma pozostaje jedynie dodatkiem, wybranym dość przypadkowo z dostępnej puli rozwiązań standardowych. W niektórych przypadkach duże nagromadzenie takich obiektów, mimo ciekawego programu użytkowego, powoduje wrażenie przesytu i wizualnego chaosu (Ryc. 7). Oczywiście zdarzają się wyjątki, jak choćby kompleksowo i ciekawie zaprojektowany teren rekreacyjny w Sernikach (Ryc. 6), gdzie drewniane obiekty harmonijnie wpasowują się w otoczenie i podkreślają najciekawsze cechy krajobrazu.

Bardziej nietypowe rozwiązania pojawiają się w przestrzeniach prywatnych. Przykładem może być indiańskie tipi urozmaicające przystań w Wólce Rokickiej czy pole namiotowe w stylu naturalistycznym w Szczekarkowie. Generalnie dominują tu jednak formy tradycyjne (np. w Karolinie). Są to miejsca dobrze utrzymane, z regularnie koszonym trawnikiem i zazwyczaj wyraźnie otwarte na rzekę. Wyraźnie odcinają się natomiast od naturalnego otoczenia ogrodzeniami, które nierzadko dochodzą do samej wody, a poprzez umocnienia gruzem a czasem nawet drutem kolczastym, stanowią brutalny kontrast zarówno w stosunku do zadbanej posesji jak i naturalnego krajobrazu rzeki.

Najliczniejszą grupą są jednak nieformalne elementy zagospodarowania, które jak się wydaje, powinny więc w największym stopniu wpływać na walory krajobrazowe rzeki. Są to jednak obiekty, które tworzone były najmniejszym możliwym nakładem sił i kosztów, z najłatwiej dostępnych materiałów. W związku z tym większość z nich to niewielkie obiekty drewniane (mostki, ławki, zadaszenia) lub też miejsca rekreacyjne o bardzo skromnym wyposażeniu (wydeptana trawa, miejsce na ognisko, lina do huśtania, kłoda służąca za ławkę itp.) i otoczone bujną roślinnością (Ryc. 1,2,4,5). Dzięki temu są to przestrzenie

świetnie komponujące się z naturalnym krajobrazem, często niemal niedostrzegalne a jednak świetnie spełniające swe funkcje. Niestety wykorzystanie drewna jako materiału budowlanego powoduje, że są to konstrukcje dosyć nietrwałe i najczęściej ich stan obecny jest efektem wielu prowizorycznych napraw lub daleko posuniętego rozkładu (Ryc. 1). Dlatego też twórcy tych miejsc często wykorzystują inne tanie i łatwo dostępne materiały takie jak gruz, plastik, folia, blacha czy eternit (Ryc. 3). Przedłuża to żywotność obiektów lecz drastycznie obniża ich estetykę, powodując niekiedy efekt zaśmieszenia nadrzecznego krajobrazu. Można więc uznać, że w przypadku obiektów tworzonych nieformalnie, o ich walorach krajobrazowych decyduje nie tyle forma (która prawie zawsze jest mało wyszukana), ile rodzaj materiału.

4. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przedstawiony obraz zagospodarowania rzeki Wieprz potwierdza opisaną we wstępie zmianę roli rzek, z czysto gospodarczej na społeczno-ekologiczną i symboliczną [14,8,19]. Na badanym odcinku rzeki, stosunkowo niewielka ilość infrastruktury technicznej wyraźnie zdominowana jest przez elementy o przeznaczeniu rekreacyjnym oraz przede wszystkim, zupełnie niezagospodarowaną przestrzeń o wiodącej funkcji ekologicznej. Rzeka przestała być niezbędnym do przetrwania źródłem wody pożywienia, miejscem pracy czy komunikacji a stała się przede wszystkim miejscem rekreacji i ucieczki od świata zurbanizowanego. Taka relacja generuje zupełnie inny obraz aktywności ludzi nad rzekami i inny sposób zagospodarowania. Jak podkreśla P. Stokowski [19], przestrzeń nadwodna nabiera zupełnie nowej symboliki, kojarząc się przede wszystkim z rekreacją na łonie natury oraz miejscem spotkań.

Przeprowadzone badania pokazały, że najbardziej znaczącymi elementami zagospodarowania terenów nadrzecznych są mosty i miejsca wypoczynkowe, realizowane przez instytucje publiczne. Znacznie liczniejsze są jednak niewielkie obiekty i miejsca tworzone nieformalnie. Większość z nich to również miejsca nadwodnej rekreacji w tym szczególnie liczne pomosty i stanowiska wędkarskie. I właśnie te obiekty, zazwyczaj dobrze wpisane w naturalny krajobraz nadrzeczny, stanowią typowy obraz zagospodarowania rzeki. Można więc stwierdzić, że tereny rekreacyjne realizowane formalnie przez podmioty publiczne, powstały dotąd w stosunkowo nielicznych miejscowościach, lecz ich brak niemal wszędzie rekompensowany jest przez nieformalne działania oddolne. Sytuacja ta ukazuje z jednej strony spore zaniedbania w zagospodarowaniu rzeki, z drugiej jednak jest odzwierciedleniem potrzeb i preferencji mieszkańców a także determinacji, przynajmniej niektórych z nich, w dążeniu do odbudowania związków wsi z rzeką. Obraz ten uzupełniają inwestycje prywatne, które również obejmują głównie nadwodne miejsca wypoczynkowe oraz przystanie. Są to zazwyczaj miejsca najlepiej utrzymane i o najciekawszych formach. I choć niewielkie jest ich znaczenie dla ogółu mieszkańców, to wpisują się one w ogólną tendencję *zainteresowania rzeką* i uznania widoku na rzekę za istotny czynnik podnoszący atrakcyjność miejsc zamieszkania.

Opisane sposoby zagospodarowania terenów nadrzecznych, nie dają jednak podstaw do twierdzenia, że nadwieprzańskie wsie i miasteczka, *powróciły nad rzekę*. Zinventaryzowane formy zagospodarowania są wciąż bardzo nieliczne i nawet jeśli każda wieś posiada, przynajmniej jedno *miejsce* nad rzeką, to jednak jakość i *wyposażenie* tych przestrzeni, świadczy o stosunkowo niewielkiej liczbie użytkowników. Oprócz wędkarzy i kajakarzy brak tu miejsc i obiektów dedykowanych konkretnym grupom użytkowników, co świadczy o małym zróżnicowaniu aktywności. Przeważają tereny ogólnowo-wypoczynkowe z ławką, altaną czy pomostem, użytkowane okazjonalnie przez nieliczną grupę osób. Również formy większości obiektów są standardowe i mało atrakcyjne. W przypadku obiektów tworzonych samowolnie, forma wynika wyłącznie z przesłanek praktycznych a więc dostępności materiału i łatwości wykonania. Jeśli do budowy użyto drewna, obiekty takie świetnie wpisują się w naturalny krajobraz. Jeśli jednak wykorzystano inne materiały z odzysku (gruz, folia, eternit...) walory estetyczne bywają bardzo niskie. Jak jednak pod-

kreśla W. Witek [22] taki wizualny chaos może być twórczym etapem przejściowym. Kolejność, w której społeczna rewitalizacja obszaru, poprzedza rewitalizację przestrzenną daje szansę na trwałe ożywienie miejsca [11]. Być może wsie nadwieprzańskie przechodzą więc etap twórczego chaosu i oddolnego, społecznego odkrywania rzeki, po którym nadejdzie etap bardziej racjonalnego i uporządkowanego zagospodarowywania rzeki, przy większym udziale podmiotów publicznych. Przedstawione wyniki powinny więc stanowić punkt wyjścia do kolejnych badań porównawczych realizowanych na tym samym obszarze, które mogły by ukazać ilościowy i jakościowy obraz zmian. Dane te powinny służyć w szczególności samorządom lokalnym, dla których wyzwaniem jest zarówno zaspokajanie rosnących oczekiwań mieszkańców wobec terenów nadrzecznych, jak również koordynowanie, integrowanie i wspieranie działań różnych podmiotów – w tym inicjatyw oddolnych.

Odnosząc się na zakończenie do, przedstawionej we wstępie, problematyki obszarów wiejskich, wydaje się, że tendencje *odwracania się przodem do rzeki* są na wsi widoczne w podobnym stopniu jak w większości polskich miast. Choć intensywność i zróżnicowanie zagospodarowania jest tu oczywiście adekwatne do skali miejscowości. Analizując opisywany odcinek rzeki, okazuje się wręcz, że zagospodarowanie terenów nadrzecznych w sąsiedztwie większych wsi jest tu bardziej zróżnicowane niż w sąsiedztwie miast powiatowych. Specyfiką obszarów wiejskich jest też większy udział miejsc i obiektów powstających w sposób oddolny i nieformalny. Rolę tego typu inicjatyw podkreśla A. Okoń [17] twierdząc, że bywają one bardziej zrównoważone krajobrazowo i dostosowane do potrzeb mieszkańców niż kosztowne inwestycje publiczne. Wykorzystanie tego potencjału może być szansą stworzenia na wsi nieco odmiennego sposobu zagospodarowywania terenów nadrzecznych, który charakteryzowała by mniejsza skala i niższe koszty inwestycji przy większym wykorzystaniu doświadczenia i zaangażowania mieszkańców. Ten sposób zagospodarowania powinien być rekomendowany zarówno samorządom jak i instytucjom zarządzającym terenami nadrzecznymi, jako optymalny z punktu widzenia społecznego, gospodarczego i ekologicznego. Jak pokazuje przykład kładki nad Rabą opisany przez M. Furtaka [5] podejście takie może być skuteczne jedynie przy ścisłej współpracy samorządu i projektantów z miejscową społecznością a także przy dużym szacunku dla lokalnych uwarunkowań społeczno-kulturowych i krajobrazowych.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Adamiczka H., Adamiczka B., *Rozwój, odrzucenie, powrót – fazy interakcji miasto-rzeka w kontekście Wrocławia, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 443, 2016, p.11-22.
- [2] Bell S., Graham H., Jarvis S., White P., *The importance of nature in mediating social and psychological benefits associated with visits to freshwater blue space, Landscape and Urban Planning*, 167, 2017, p.118-127
- [3] Bernat S., *Doliny rzeczne i ich percepcja, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 13, 2010, p.167-178
- [4] Duda-Gromada K., *Tereny nad Wisłą w Warszawie jako miejsce spotkań (w opinii mieszkańców wybranych osiedli), Prace Geograficzne*, 152, 2018, p. 67–81
- [5] Furtak M., *Remont i częściowa odbudowa kładki pieszej przez rzekę Rabę, łączącej Proszówki z Krzyżanowicami, w perspektywie krajobrazowo-kulturowo-inżynierskiej Przestrzeni i FORMa*, 16, 2011, p.577-588
- [6] Górski P., *Porty i przystanie śródlądowych szlaków wodnych Polski – ocena przydatności w turystyce wodnej z akcentem na turystykę barkową. Logistyka*, 6, 2011, p.4691-4705
- [7] 6Havránková T., *The potential of river in urban spaces, European Scientific Journal, September 2014 special edition*, vol.2. p.414-421
- [8] Januchta-Szostak A., *Usługi ekosystemów wodnych w miastach*, [w:] Tomasz Bergier i Jakub Kronenberg (red.) *Zrównoważony Rozwój – Zastosowania*, Tom 3, Przyroda w mieście, Wyd. Fundacja Sendzimira, Kraków 2012

- [9] Jeuring J., Diaz-Soria I., *Introduction: proximity and intraregional aspects of tourism. Tourism Geographies*, 19, (1), 2017, p.4-8.
- [10] Kałamucka W., *Zagospodarowanie turystyczne dolin rzecznych w obszarach chronionych województwa lubelskiego. Problemy Ekologii Krajobrazu*, 25, 2009, p.105-115
- [11] Klause G., *Rzeki w Poznaniu – rekreacyjny i turystyczny atut czy kłopot?. Nauka Przyroda Technologie*, 2 (4), 2008, #44.
- [12] *Koncepcja programowo-przestrzenna Parku Podzamcze wraz z terenami sąsiadującymi. „KANSKA”* Biuro projektowe Beata Kańska, 2015
- [13] Lipińska H., Cieniuch E., *Rzeka i jej wykorzystanie w agroturystyce - projekt zagospodarowania miejsca widokowego w dolinie rzeki Wieprz, Architektura Krajobrazu*, 2, 2013, p.120-131
- [14] McCool S.F., Clark R.N., Stankey G.H., *Sustaining water as symbol: Integrating and designing research and management* [in:] S.F. McCool, R.N. Clark, G.H. Stankey, (eds.) *Water and People: Challenges at the Interface of Symbolic and Utilitarian Values*, U.S. Dept. of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station, Portland, 2008, p.237-246
- [15] Moreira C. O., Santos N., *New opportunities for water environments. River tourism and water leisure activities* [in:] *Water and Tourism. Resources Management, Planning and Sustainability*, Centro de Estudos Geograficos, Universidade de Lisboa, Lisboa, 2010, p.147-168
- [16] Muszyńska-Jeleszyńska D., *Rozwój i rewitalizacja Bydgoskiego Węzła Wodnego, Journal of Health Sciences*, 3(14), 2013, p.88-98
- [17] Okoń A., *BACK TO THE SOURCES. ODRA'S ROLE IN WROCŁAW. SPATIAL AND FUNCTIONAL PROBLEMS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT / Powrót do źródeł. Rola Odry we Wrocławiu. Problemy przestrzenno funkcjonalne oraz kierunki rozwoju i zagospodarowania*, space & FORM / Przestrzeń i FORMa, 24/2, 2015, p.77-95
- [18] Przepiera K., Rudnicka M., *W objęciach Warty. Przeszłość i przyszłość nadwarciańskiej wsi na przykładzie Rogalin, Przegląd Wielkopolski*, 97, (3), 2012, p.40-45
- [19] Stokowski P., *Symbolic Aspect of Water* [in:] S.F. McCool, R.N. Clark, G.H. Stankey, (eds.) *Water and People: Challenges at the Interface of Symbolic and Utilitarian Values*, U.S. Dept. of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station, Portland, 2008, p.19-60
- [20] Szwed J., *Współczesna rola bulwarów w mieście, Przestrzeń i FORMa*, 16, 2011, p.443-456
- [21] Świerczewska-Pietras K., *Restoring the riverside in a city: an examination of best practices for port revitalization, Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 29, 2015, p.137-143
- [22] Witek W., *Doświadczanie przestrzeni publicznej* [in:] D. Kozłowska (eds.) *Przestrzeń publiczna współczesnego miasta*, Czas. Techn. Ser. Architekt. 9-A, 2005, p.345-351
- [23] Żelazo J., *Wybrane problemy zabudowy rzek o szczególnych wartościach przyrodniczych, Nauka Przyroda Technologie*, 3, (3), 2009, #110

O AUTORZE

Absolwent Geografii UMCS i podyplomowego studium Planowania Przestrzennego na Wydziale Architektury PW. Pracownik Instytutu Architektury Krajobrazu KUL. Zajmuje się tematyką planowania przestrzennego obszarów wiejskich, ochroną i kształtowaniem krajobrazu wiejskiego oraz problematyką jakości i funkcjonowania przestrzeni publicznych ze szczególnym uwzględnieniem terenów nadwodnych.

AUTHOR'S NOTE

Graduate of Geography at the Maria Curie-Skłodowska University and post-graduate programme in Spatial Planning at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology. Employee of the Institute of Landscape Architecture of the Catholic University of Lublin. The author deals with the issues of spatial planning in rural areas, protection and development of rural landscape, and quality and functioning of public spaces with particular consideration of waterside areas.

Kontakt | Contact: dawid.soszynski.wp.pl